

De normen in het groene onderwijs

Respect voor mens, dier en omgeving

FOTO'S: STUDIO ANDRÉ RUIGROK

Na de moord op Theo van Gogh liggen waarden en normen weer op tafel. Hoe ga je met elkaar om? Wat kun je zeggen? En is de moraal echt in verval? Het onderwijs speelt een grote rol in de normenoverdracht, dat spreekt vanzelf. Accenten in het groen onderwijs liggen waarschijnlijk net wat anders.

Nederlanders maken zich steeds meer zorgen over gedragsproblemen van leerlingen, aldus de Onderwijsmeter, eind september. Toch besteden scholen veel aandacht aan orde, discipline, persoonlijke ontwikkeling en sociale vaardigheden. En de moord op Theo van Gogh was voor sommige politieke partijen aanleiding om nog eens nadrukkelijk te wijzen op de verantwoordelijkheid van het onderwijs. Niet alleen ouders, maar ook docenten zouden volgens deze partijen hun leerlingen fatsoen en respect moeten bijbrengen. Dit roept vragen op: hoe zit het met waarden en normen in het (groene) onderwijs?

Waar hebben we het dan over?

“Respect voor elkaar en voor elkaars opvattingen, dat is toch de belangrijkste norm”, zegt Aalt van de Glind, locatiedirecteur Groenhorst Barneveld. “Maar dat raakt tegenwoordig een beetje uit het zicht.” Normen zijn uit waarden afgeleide regels voor hoe je je gedraagt in een concrete situatie. Wat is goed? Hoe moet je je gedragen? Wat mag je zeggen? Daar heeft iedereen wel ideeën over, want we hebben ons immers allemaal bepaalde waarden en normen via opvoeding en later op school eigen gemaakt. Goed is voor de meeste mensen dat wat leidt tot groter geluk voor jezelf zonder dat van een ander te benadelen. Voor een iets bredere basis kun je je beroepen op een filosoof als Kant of

een boek als de Bijbel. Goed is volgens Kant die handeling die behalve jouw wil tegelijkertijd beginsel voor een algemene wetgeving zou kunnen zijn. Maar normen veranderen en ze kunnen ook botsen. Ze ontwikkelen zich en zijn afhankelijk van de situatie, schrijft bijvoorbeeld filosoof Herman Philipse. Je kunt zo binnen een gemeenschap veiligheid, fatsoen, dierenwelzijn, vrijheid en zelfbeschikking wel belangrijke waarden vinden, maar tot heel verschillende interpretaties komen over hoe je ze dan gedraagt.

Voorbeelden van waarden?

Je kunt denken aan rechtvaardigheid, vrijheid, zelfbeheersing en respect voor anderen. Dat zijn universele waarden, waar ongeveer iedereen het wel over eens is. Voor Aristoteles waren redelijkheid en matiging centrale waarden en morele deugden. Vanuit religieus oogpunt zijn bijvoorbeeld naastenliefde en barmhartigheid toe te voegen. En als je praat over de waarden in de Nederlandse samenleving, kun je verdraagzaamheid noemen, en ook zorgzaamheid, een evenwichtige inkomensverhouding en godsdienstvrijheid. Mooi, maar het gaat er vervolgens natuurlijk om hoe je dat vertaalt naar gedrag en handelen.

Hoe vertaal je dat dan?

Dat kun je doen door juist gedrag te omschrijven of door regels te stellen. Maar niet alles is in regels te vangen; in het algemeen vinden we, aldus een enquête in Trouw, dat burgers fatsoenlijker en beleefder moeten worden. En dat er meer respect zou moeten zijn voor de openbare ruimte en het privébezit. Veel mensen klagen over een verharding van de samenleving en een vervaging van de waarden en normen; en over individualisering die ten koste zou gaan van solidariteit en gemeenschapszin.

Wat mag je in Nederland zeggen of schrijven?

In artikel 7 van de grondwet is geregeld dat niemand vooraf verlof nodig heeft om via de media gedachten of gevoelens te openbaren. Strafbaar is wel het beledigen van groepen mensen en het aanzetten tot haat, discriminatie en geweld. Maar je moet kunnen provoceren, aanstoot geven en verontrusting wekken, schrijft Elsbeth

Etty in NRC Handelsblad van 15 november. Dat valt onder de vrijheid van meningsuiting. Het verschil, vervolgt ze, zit hem ook in bedoelingen, verantwoordelijkheden, posities en contexten.

Moet het onderwijs waarden en normen overdragen?

De verantwoordelijkheid voor ethische problemen wordt vaak snel naar de overheid geschoven. Die kan regels stellen en bijvoorbeeld strenger straffen. Waarden en normen staan meer of minder expliciet in de wet. Wat betekent het bijvoorbeeld dat je niet mag discrimineren en hoe zit het dan met vrijheid van meningsuiting? De overheid bepaalt de grenzen. Op school worden net zo regels gemaakt en grenzen gesteld. Dat geldt de morele problemen op school. Hoe zit het bijvoorbeeld met pesten? Welke regels stel je op school over gebruik van computers met internet? Daar hanteer je bepaalde normen. En als het gaat over dierenwelzijn en milieuzorg, draag je ze wellicht over. Overdracht van waarden betekent dat je zorgt dat bepaalde waarden en normen worden overgenomen. Maar overdracht is niet de enige optie. Je kunt normen ook verhelderen, ontwikkelen of communiceren. Overdracht riekt voor sommige mensen teveel naar indoctrinatie. 'Moet je leerlingen niet zelf leren denken, in plaats van dat ze 'volgestopt' worden met waarden en normen van de docent, ouders of traditie?', schrijft Ron Ritzen, docent ethiek, in 'Filosofie van het onderwijs' (2003). Een school moet misschien vooral een vertrouwde omgeving bieden, met veiligheid en saamhorigheid. Niet een plek waar normen worden opgelegd, maar waar leerlingen zich normen eigen maken. Kortom, overdracht van normen in het onderwijs is niet vanzelfsprekend.

Hoe ver reikt de verantwoordelijkheid van het onderwijs?

Of, anders gesteld, waar ligt die bij ouders en waar begint het voor het onderwijs? Als je onderscheid maakt tussen gedrag wat in de beroepspraktijk wordt verlangd, ligt dat anders dan voor meer algemene normen. Maar zonder dan de verantwoordelijkheid bij onderwijs te leggen, kunnen ze er leerlingen zeker aanspreken. Grof taalgebruik bijvoorbeeld, zegt

▲ Een school moet vooral een vertrouwde omgeving bieden

Van de Glind, daar moet je iets van zeggen. Of als ze rotzooi laten slingeren. "We zijn weer begonnen met corvee voor klas 1", zegt hij. "En dat werkt goed." De school blijft netjes en de leerlingen ontwikkelen, zo mag je aannemen, een gevoel van verantwoordelijkheid voor hun omgeving.

Welke normen draagt het onderwijs over?

"Ik ben geneigd om er dan de vestigingsgids bij te pakken," reageert Arjen van den Hazel, decaan op het mbo in Houten, Wellantcollege. Hierin staan onder andere regels over fatsoen, orde en netheid: de spelregels voor de samenleving binnen de schoolmuren.

Dat betekent daar ook: luisteren naar elkaar, niet met je scooter over het schoolplein scheuren, geen brood in de klas, mobiel bellen alleen buiten lestijd en je spullen netjes opruimen. Rekening houden met anderen. Daar →

▲ **Rotzooi laten slingeren: daar moet je iets van zeggen**

gaat het vaak over op school en daar worden leerlingen ook meestal op aangesproken.

Maar je kunt het veel breder zien. Normen zijn te vertalen naar vaardigheden of competenties. Of beter, competenties worden geformuleerd met bepaalde waarden in het hoofd. Je moet bijvoorbeeld de klant correct te woord staan, je moet de werkruimte netjes houden, je moet rekening houden met andere werkgebruikers, je

moet luisteren en feedback geven, je moet je fatsoenlijk gedragen.

Waarom? Omdat dat in de maatschappij of in een bepaalde beroepscontext goed is, omdat dat het beste werkt en omdat het betekent dat je succesvol kunt functioneren.

En specifiek het groene onderwijs?

Je kunt dan denken aan gedrag dat bij goed agrarisch ondernemersschap past. De zorg voor het welzijn van dieren en zorg voor de omgeving en het milieu komen bijvoorbeeld meer op de voorgrond op groene scholen. En ketenverantwoordelijkheid als het gaat om veilig voedsel. Of samengaan van de verschillende gebruikersgroepen op het multifunctionele platteland.

Je kunt ook de waarden ter discussie stellen die ten grondslag liggen aan Nota Ruimte, zoals Larenstein eerder dit jaar deed.

Het wil niet zeggen dat de school bepaalde normen overdraagt, maar dat ze leerlingen die soms van huis uit een bepaald waarden- en normenstelsel hebben meegekregen, confronteert met andere stelsels. Die confrontatie zou je als belangrijke taak van het onderwijs kunnen zien. Dat is de manier waarop leerlingen zich bewust worden van hun normen en van de mogelijkheid om daar zelf keuzes in te maken.

Hoe draagt het onderwijs normen over?

“Als je met mensen omgaat, beïnvloed je elkaar en op dat moment draag je al normen over”, zegt Van de Glind. Je vertelt wat goed en slecht is, je geeft het goede voorbeeld, en je stelt regels. Ritzen schrijft: ‘door straffen van feilen en prijzen van succes worden leerlingen gedruild voor de eisen van de huidige economie.’

Op kleine scholen is het makkelijker om mensen aan te spreken, terwijl je op grote scholen meer regels nodig hebt. “Mijn stelling is dat vmbo-leerlingen het beste gedijen op kleine scholen”, zegt Tjeerd de Vries, onderwijscoördinator op het vmbo in Eelde. Hij wijst ook op de betekenis van mentoren. Docenten bekwamen zich in de vaardigheden van zo’n mentor (bijvoorbeeld diagnostiek, gespreksvaardigheden, gebruik van portfolio’s). En ook, hoe kun je leerlingen vanuit die rol aanspreken op hun (verkeerde) gedrag?

Een andere vraag is: wat kan hij doen met gebeurtenissen zoals 11 september, de oorlog in Irak en de moord op Theo van Gogh? Dat soort zaken worden bij maatschappijleer of MCK aan de orde gesteld, bevestigt Arjen van den Hazel. Soms via de theorie of soms door er over van gedachten te wisselen.

Voor het basisonderwijs en het vmbo wordt wel eens geadviseerd verhalen

te vertellen waarin bepaalde waarden, normen, deugden centraal staan. Bijvoorbeeld hoe je elkaar kunt helpen. Het gaat dan voor de leerling niet over de confrontatie met opvattingen van anderen, maar met de eigen waarden en normen. Dat zou je bewustwording kunnen noemen, maar aan de andere kant heeft de keuze van de verhalen wel betekenis.

Bepaalde normen komen bij beroepsgerichte vakken ter sprake, aldus Yvonne Jonkman van het mbo in Hoorn (Clusius). Soms heel sterk, soms minder: de leerling wordt er met een uiteenlopend engagement van verschillende docenten geconfronteerd. De een heeft bijvoorbeeld meer met duurzaamheid dan de ander.

Is competentiegericht onderwijs niet normatiever?

Het lijkt of competentiegericht onderwijs verder gaat in beïnvloeding van normen. Je draagt immers niet alleen kennis en vaardigheden over, maar ook de houding en gedragsregels die het bedrijfsleven als 'goed' ziet, als deugden om in dat bedrijfsleven succes te hebben.

In de oude situatie was het niet echt heel anders. Gewenst gedrag heeft altijd een rol gespeeld. Daar moest je ook vroeger rekening mee houden wilde je een succesvolle loopbaan krijgen.

Maar die normen zijn nu wat explicieter gemaakt. Het bedrijfsleven heeft in overleg met vertegenwoordigers uit het onderwijs nadrukkelijker de kans gekregen om haar waarden en normen neer te leggen in een document.

Hoe groeit bij leerlingen eigenlijk moreel besef?

Scholen propageren niet alleen respect voor anderen, maar werken bijvoorbeeld ook aan zelfrespect bij leerlingen. En ze worden op school toegerust voor de maatschappij. "Je bent niet alleen bezig met opvoeden tot betere mensen", zegt Van de Glind, "maar ook met zorgen dat ze niet het slachtoffer worden van slechtere mensen."

"Ze groeien in de jaren dat ze hier zitten", zegt Van den Hazel. "Ze krijgen meer zelfverantwoordelijkheid en leren wat kan en wat niet kan." Dat zou je geweten kunnen noemen, de innerlijke stem die je tot iets oproept of juist verbiedt.

Freud ontwikkelde, aldus filosoof Her-

man Philipse, een theorie over het proces van sociale conditionering. Hij stelde dat een kind dat wordt gestraft, agressie voelt jegens de opvoeder. Uit het deze agressie, dan wordt het nog strenger gestraft. De enige wijze om zijn agressie te ontladen, is deze te richten tegen zichzelf. Door zich met de 'agressor' te identificeren en diens normen te aanvaarden. Hierdoor ontstaat een geweten. De kracht ervan is een functie van de agressie van het kind jegens de opvoeder.

De Amerikaanse pedagoog Kohlberg heeft de theorie verder ontwikkeld en kwam met waardenontwikkeling in zes stappen. De eerste is inderdaad via gehoorzaamheid of straf. Daarna zijn gevoelens van lust en onlust bepalend, dan oordelen van de omgeving, de sociale orde, door iedereen erkende rechten en ten slotte ethische principes.

Je probeert leerlingen naar een volgend niveau te brengen. Maar het zesde niveau, dat je zoals een filosoof als Immanuel Kant zelf waarden ontwikkelt op basis van ethische principes, halen de meeste mensen niet.

Wat is tolerantie?

Dat houdt in dat je niet een bepaalde norm als de enige juiste beschouwt. Die tolerantie – waar we in Nederland een traditie in hebben – staat deze weken hier en daar onder druk.

Zit er verschil tussen normen in vmbo, mbo en hbo?

Waarschijnlijk zit er niet zozeer verschil in de normen, maar wel in de beïnvloeding. Mbo'ers en hbo'ers zijn volwassener dan vmbo'ers.

"Ze maken een enorme ontwikkeling door", zegt De Vries. "Sommige leerlingen kunnen heftig op de puberteit reageren." Jongere mensen zijn dan ook nog meer zoekende naar juist gedrag en doen meer met ondersteuning of afkeuring.

En tussen scholen onderling, met bijzonder onderwijs bijvoorbeeld?

Ook dan zitten verschillen niet zozeer in de normen, maar in de onderbouwing. De Vries, die op een gereformeerde school heeft gewerkt, bevestigt dat. "De achtergrond kan anders zijn, de motivatie verschillend, maar de uitwerking is hetzelfde. Dat wil zeggen dat je ook op een algemene school op dezelfde normen uitkomt."

Er zijn relatief veel bijzondere scholen

in het groen onderwijs. Aalt van de Glind is locatiedirecteur van een algemeen christelijke school, Groenhorst Barneveld. "Het betekent dat we de Bijbel serieus nemen, maar we hebben respect voor elkaars opvattingen." Zijn normatieve optreden wordt dan wel voor een belangrijk deel vanuit christelijk oogpunt gemotiveerd.

De kritiek is dat bijzondere scholen uitgaan van een overtuiging die niet meer ter discussie wordt gesteld. Het is enigszins gesloten. Kinderen worden niet voorzichtig uitgenodigd, maar soms behoorlijk gepusht om een bepaalde traditie, geloof of overtuiging te omarmen.

De realiteit op groene scholen is echter niet zo extreem en er komen veel mensen met andere overtuigingen, zowel leerling en student als docent. Kortom, het bijzonder onderwijs stelt vaak niet bijzonder veel voor. Je kunt zelfs verdedigen dat je wel de verzuijing nog in stand houdt en integratie hindert; of in elk geval niet echt stimuleert.

Is er discussie op schoolniveau over de normen of de manier van overdracht?

Als er schoolbeleid wordt ontwikkeld en regels worden gesteld, is er discussie over. Wat moet je regelen en hoe ver moet je gaan? Wat een individuele docent vervolgens doet, kan uiteenlopen, zegt De Vries.

Wat moet dan het ethische fundament zijn?

Misschien wel geen. In de postmoderneiteit, legt ethicus Ron Ritzen uit, worden universele principes en rationele verantwoording terzijde geschoven. Verscheidenheid in plaats van eenheid, lokale tradities in plaats van universele normen, morele gevoeligheid in plaats van ethische regels en basisprincipes.

Waarden en normen worden in een communicatie gerechtvaardigd en die rechtvaardiging is geslaagd als de redenen voor een bepaald standpunt ook door de gesprekspartner worden onderschreven. Dan hebben we voor de keuze van de uit te dragen normen in het groene onderwijs vooral goede communicatie nodig. ∞

Ton van den Born

Reacties op dit artikel kunt u sturen naar boetzkes@knoware.nl